

WITOLD BRZEZIŃSKI (Bydgoszcz)

Związki małżeńskie Rafała z Gołuchowa z rodu Wieniawów (pierwsza połowa XV wieku)

Przeżywające już od dłuższego czasu renesans badania genealogiczne nad społeczeństwem Polski średniowiecznej ostatnimi laty przedmiotem swoich badań zaczęły czynić również koligacje małżeńskie oraz wynikające z nich związki powinowactwa i pokrewieństwa po kądzieli. Znajomość tego rodzaju powiązań rodzinnych niesie dla badaczy wielorakie korzyści. W odniesieniu do czołowych postaci przynależnych do elity politycznej (czy węższej elity władzy) wiedza o łączących ich związkach rodzinnych pozwala bez wątpienia lepiej zrozumieć mechanizmy kreowania wydarzeń politycznych, których byli oni współuczestnikami. W literaturze słusznie podkreśla się, że tego typu związki miały duży wpływ na kształtowanie się obozów i stronnictw politycznych¹. Ustalenia genealogiczne informujące o tychże powiązaniach stanowią również niezwykle cenny materiał do badań nad małżeństwem i rodziną (wężiej i szerzej rozumianą) w dawnych czasach.

Nie wyczerpuje to oczywiście listy zastosowań wiedzy o powiązaniach rodzinnych. Warunkiem niezbędnym do jej późniejszego wykorzystywania jest określenie przede wszystkim pochodzenia rodzinnego żon, wymienianych – niestety – bardzo często przez źródła tylko z imienia. Na podaniu tylko ich imion poprzestają też niestety bardzo często historycy w pracach traktujących o mężach tych kobiet. Mimo trudności wynikających z lakoniczności źródeł, przy szerzej poprowadzonej kwerendzie źródłowej możliwe jest jednak ustalenie kręgu rodzinnego danej żony. Interesujące możliwości w tym zakresie pokazuje nam *casus* związków małżeńskich zawartych przez Rafała z Gołuchowa z rodu Wieniawów. Interesujące są one również ze względu na wgląd, jaki dają w praktykę doboru małżeńskiego górnej warstwy późnośredniowiecznej społeczności szlacheckiej Wielkopolski.

Rodzina Wieniawów z Gołuchowa swój awans w szeregi możnowładztwa wielkopolskiego zawdzięcza osobie ojca Rafała, Iwana z Obiechowa i Gołuchowa, za-

¹ Zob. np. A. Gąsiorowski, Koligacje panów z Ostroroga w XV wieku, *Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza* 13, 1980, z. 2 (26), s. 81 („Są także koligacje często wyznacznikiem składu i zmian obozów politycznych i grup interesu w państwie”), a także M. Koczarska, Rola związków rodzinnych i rodowych w działalności publicznej Zbigniewa Oleśnickiego, w: *Genealogia – rola związków rodzinnych i rodowych w życiu publicznym w Polsce średniowiecznej na tle porównawczym*, Toruń 1996, s. 89 („W średniowieczu nie wystarczała do podejmowania wspólnych działań politycznych wspólnota interesów i dlatego wzmacniano ją przez wchodzenie w związki rodzinne”).

ufanego króla Władysława Jagiełły, kolejno wielkorządcy krakowskiego (ok. 1399), starosty brzeskiego kujawskiego (1405-1409), kasztelana śremskiego (1410-1421), a także starosty generalnego ruskiego (1411-1421)². Drogą kariery urzędniczej podążał również wspomniany Rafał, poczynając od objęcia w 1426 r. urzędu podstolego poznańskiego, z którego postąpił na podkomorstwo kaliskie w 1436 r. W l. 1436-1439 dzierżył starostwo generalne wielkopolskie. Zmarł po 12 III, a przed 29 VIII 1442 r.³

Antoni Gąsiorowski w poświęconym Rafałowi biogramie napisał, że miał on dwie żony. Pierwszą, noszącą być może imię Katarzyna, miała być przedstawicielka rodu Doliwów. Z tego związku zrodzony został syn Rafała, Iwan, późniejszy sędzia ziemski kaliski (1469-1482). Z kolei jako druga żona podkomorzego została wymieniona bliżej nieznana Elżbieta, matka trzech jego synów: Jana, Andrzeja i Cherubina⁴. Nowe ustalenia w kwestii małżeństw Rafała przyniosły badania Janusza Bieniaka nad kręgiem rodzinnym Jadwigi z Żerkowa. Ustalił on, że wspomnianą już pierwszą żoną Rafała, a matką Iwana, była jedna z córek owej Jadwigi. Ponadto – uwzględniając nieznane jeszcze A. Gąsiorowskiemu informacje źródłowe – rozszerzył on do trzech liczbę małżeństw zawartych przez podkomorzego. Jeszcze jedną jego żoną – drugą w kolejności – była nieznana bliżej matka wymienionej w akcie z 1434 r. Barbary i znanego z dokumentów z lat 1441 i 1444 Rafała⁵. W rzeczywistości jednak podkomorzy Rafał zawarł aż cztery małżeństwa. Możliwe jest również określenie pochodzenia rodzinnego wszystkich jego żon.

Pierwsza z nich, matka Iwana, była – jak już podano – córką Jadwigi z Żerkowa. Dowodzi tego wystąpienie Iwana w gronie spadkobierców dóbr pozostawionych przez Jadwigę. Ta z kolei była córką Andrzeja z Żerkowa kasztelana śremskiego (1377-1390) z rodu Zarębów i dziedziczką jego majątku po bezpotomnej śmierci brata Jana. Dzięki ustaleniom Janusza Bieniaka wiadomo, że miała ona dwóch mężów. Pierwszym był Włodek z Domaborza wojewoda gniewkowski (1386-1397) z rodu Pałuków, drugim – Janusz Furman z Mchów i Niezamyśla kasztelan rogoziński (1391-1400), następnie międzyrzecki (1400-1418) z rodu Doliwów⁶. Kwestia, z którego z tych małżeństw pochodziła żona Rafała, nie została przez wspomnianego ba-

² Biogram autorstwa B. Jaśkiewicza, Iwo Goły z Obiechowa, w: Polski słownik biograficzny, t. X, 1962-1964, s. 192, zawiera liczne błędy. Informacje o Iwanie zestawia Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu, cz. I-IV, Wrocław 1982 – Poznań 2003 (dalej cyt.: SHGP), tu cz. II, s. 131. Iwan jako starosta brzeski kujawski notowany jest jeszcze w 1409 r., zob. Księga ziemska kaliska 1400-1409, wyd. T. Jurek, Poznań 1991 (dalej cyt.: Kaliska I), nr 2949.

³ O Rafale zob. A. Gąsiorowski, Rafał z Gołuchowa, w: Wielkopolski słownik biograficzny, Poznań 1981, s. 615; Urzędnicy wielkopolscy XII-XV wieku. Spisy, Wrocław 1985, s. 117, 151, 173. Jako *terminus ante quem* śmierci Rafała przyjmuję pojawienie się na urzędzie podkomorzego jego następcy (tamże, s. 117).

⁴ A. Gąsiorowski, Rafał z Gołuchowa, s. 615.

⁵ J. Bieniak, Krąg rodzinny Jadwigi z Żerkowa, w: Homines et societas. Czasy Piastów i Jagiellonów. Studia historyczne ofiarowane Antoniemu Gąsiorowskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin, Poznań 1997, s. 135-146, zwł. s. 141 i przyp. 43.

⁶ Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski, t. I-XI, Poznań 1872-1999 (dalej cyt.: KDW), tu t. V, nr 636; J. Bieniak, Krąg rodzinny Jadwigi, s. 135-146.

dacza jednoznacznie rozstrzygnięta⁷. Jej rozwiązanie daje zapiska z księgi ziemskiej konińskiej z 1450 r., w której czytamy, że syn Rafała, Iwan, w toczącej się przeciw niemu sprawie, celem udowodnienia swej niewinności stawiał w drugiej parze – jak zaznaczono ze strony matki – dwóch świadków *de clenodio Dolywa*⁸. Matka Iwana była zatem córką kasztelana Janusza Furmana.

Warto w tym miejscu przywołać również informację heraldyczną przekazaną przez obraz tablicowy z wizerunkiem tzw. Madonny ab Igne, przechowywany w kolegiacie w Kaliszu. U dołu obrazu zostały namalowane postacie donatorów: po lewej stronie znajduje się klęczący rycerz w zbroi z tarczą z herbem Wieniawa, po prawej – postać klęczącej kobiety i postać małego dziecka, poprzedzone tarczą z herbem Doliwa. Na jego odwrocie miał znajdować się gotycki napis wymieniający z imienia donatora oraz jego żonę i syna. Informacja o nim oraz różne lekcje napisu odnotowane zostały w poświęconych obrazowi tekstach publikowanych w drugiej połowie XIX i w pierwszych dekadach XX w. Według jednej z nich mieli to być Rafał z żoną Katarzyną i synem Iwanem. Ów Rafał został utożsamiony z noszącym to imię dziedzicem Gołuchowa z rodu Wieniawów⁹. Zaproponowana identyfikacja donatora obrazu znajduje zatem dodatkowe potwierdzenie w postaci ustalonego w oparciu o źródło pisane pochodzenia żony Rafała z rodu Doliwów. Moim zdaniem na zaufanie zasługuje również przekazane przez tradycję jej imię: Katarzyna.

Zakładając, że była ona najstarszym dzieckiem Jadwigi zrodzonym z jej związku z Januszem Furmanem, to żoną Rafała mogła zostać najwcześniej ok. 1420 r. W tym bowiem czasie dopiero uzyskaby lata sprawne do zamążpójścia. Jej matka została żoną Janusza Furmana w okresie przed 9 IX 1406 r. (datą jej pierwszego wystąpienia w źródłach jako jego żony) a po 25 IV 1404 r. (kiedy jest nazywana w źródłach jeszcze wdową po wojewodzie gniewkowskim)¹⁰. Katarzyna urodziłaby się zatem najprędzej w 1405 lub 1406 r. Związek z nią stanowił korzystną partię. Po matce, Jadwidze z Żerkowa, spadkobierczyni znacznych dóbr ziemskich, miała bowiem w przyszłości wnieść do rodziny męża odpowiednią ich część. Ostatecznie, wobec wcześniejszej śmierci Katarzyny, dziedzicem Jadwigi stał się jej wnuk Iwan, wymieniony jako jeden z siedmiorga jej spadkobierców w akcie z 18 VIII 1439 r.¹¹ W akcie tym nie przeprowadzono właściwego podziału spuścizny po niej, lecz jedynie podzielono ją na siedem części, o które wymienieni w nim spadkobiercy mieli póź-

⁷ Na tablicy genealogicznej (tamże, s. 145) żonę Rafała umieszczono wśród dzieci zrodzonych z pierwszego związku Jadwigi. Jednak w tekście zasadniczym (s. 146) autor podkreśla wyraźnie hipotetyczność tej propozycji.

⁸ Poznań, Archiwum Państwowe (dalej cyt.: APP), Konin Z. 5, k. 6v.

⁹ M. Walicki, *Kaliska Madonna ab Igne*, w: tenże, *Złoty widnokrąg*, Warszawa 1965, s. 57-64; A. S. Labuda, *Malarstwo tablicowe w Wielkopolsce. Szkice do dziejów kształtowania się środowiska artystycznego na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych*, w: *Malarstwo gotyckie w Wielkopolsce. Studia o dziełach i ludziach*, Poznań 1994, s. 62-63.

¹⁰ Wybór zapisek sądowych grodzkich i ziemskich wielkopolskich z I połowy XV wieku, wyd. F. Piekosiński, t. I, z. 1, w: tegoż, *Studia, rozprawy i materiały z dziedziny historii polskiej i prawa polskiego*, t. VI, z. 1, Kraków 1902, nr 796 (= APP, Gniezno Z. 1, k. 43); Kaliska I, nr 1930.

¹¹ KDW V, nr 636; J. Bieniak, *Krąg rodziny Jadwigi*, s. 138-139, 141.

niej rzucać losy. Dział, który przypadł Iwanowi, obejmował wieś Rusko. W 1449 r. Iwan oproważył na połowie tej wsi posag i wiano swojej żonie Bogumile¹². Posiadanie przezeń tej wsi poświadczają również inne zapiski¹³. W okresie późniejszym Iwan objął urząd sędziego ziemskiego kaliskiego (1469-1482)¹⁴.

Zdaniem dotychczasowej literatury, drugą żoną Rafała miała być matka jego córki Barbary i syna Rafała (młodszego)¹⁵. Rozszerzenie jednak podstawy źródłowej o nowe przekazy i ich uważna analiza sprawiają, że ową Barbarę i Rafała trzeba ostatecznie uznać nie za siostrę i brata rodzonych, lecz przyrodnych, pochodzących od dwóch różnych matek. Wniosek ten wynika z następującego wywodu. Dokument z 27 V 1441 r. informuje nas o poręczeniu udzielonym kasztelanowi santockiemu Janowi z Kalinowy przez podkomorzego kaliskiego Rafała z Gołuchowa oraz Iwana z Czermina za Rafała dziedzica z Mikuszewa (syna wspomnianego podkomorzego), że ten ostatni będzie przestrzegał traktatu sprzedaży wsi Raszewy Wielkie i Raszewy Małe aż do 3 lat po osiągnięciu pełnoletności¹⁶. Sprzedawane dwie wsie, podobnie jak i Mikuszewo, z którego pisał się Rafał, to jego dobra macierzyste (o czym szerzej dalej). W takim wypadku równe prawa do nich miałyby również jego siostra (jeśliby taka istniała) i jej ewentualne przyszłe roszczenia również musiano by uwzględnić w akcie poręczenia. Pominięcie Barbary, wymienionej w źródłach już w 1434 r. – o czym dalej – to wynik albo jej rychłej (przed 1441 r.) śmierci, albo tego, że po prostu nie była ona córką owej matki Rafała (młodszego). Barbara żyła jednak na pewno 27 V 1441 r., skoro wymienia ją jeden z punktów umowy zawartej trzy lata później, w 1444 r. Zobowiązywał on kasztelana przemęckiego Rafała z Leszna, którego stryjowie i wujowie dzieci zmarłego podkomorzego kaliskiego Rafała ustanowili na okres trzech lat zarządcą dóbr tychże dzieci, do wypłaty pannie Barbarze, siostrze synów podkomorzego, corocznie 10 grzywien groszy *pro necessitate ipius* aż do czasu jej wydania za męża. W momencie zaś jej zamążpójścia kasztelan przemęcki miał wydzielić jej posag¹⁷. Należy zatem przyjąć, że Barbara i Rafał (młodszy) pochodzili od dwóch różnych matek. Jako że żadna z wymienianych dotąd w literaturze żon podkomorzego Rafała nie mogła być jedną z nich, tym samym trzeba też rozszerzyć liczbę małżeństw zawartych przez niego z trzech do czterech. Wniosek ten, wynikający z uwzględnienia obowiązujących wówczas zasad dziedziczenia dóbr, znajduje też swoje potwierdzenie w wynikach analizy innych przekazów źródłowych, dzięki którym możliwa okazała się także identyfikacja matek Barbary i Rafała (młodszego).

W przypadku matki Barbary źródłem naprowadzającym na trop jej pochodzenia jest wpis z dnia 7 I 1503 r. do księgi grodzkiej poznańskiej. Czytamy w nim, że Barbara żona Marcina Przyjemskiego i Zofia żona Jana Bielawskiego, określone jako siostry rodzone Rafała Czeszewskiego, wystąpiły przed sądem wraz ze swym stryjem Andrzejem Gołuchowskim kanonikiem poznańskim oraz Wincentym Pniewskim, określonym jako ich *frater amitalis germanus*¹⁸. Rafał Czeszewski oraz jego siostry Barbara i Zofia to dzieci sędziego kaliskiego Iwana z Golicy (syna podkomo-

¹² APP, Poznań Gr. 3, s. 207.

¹⁴ Urzędnicy wielkopolscy, s. 122.

¹⁶ KDW X, nr 1546.

¹⁸ APP, Poznań Gr. 12, k. 234.

¹³ Zob. APP, Poznań Gr. 56, k. 2v, 87.

¹⁵ Zob. wyżej.

¹⁷ APP, Kalisz Gr. 21, s. 62-63.

rzego Rafała z Gołuchowa)¹⁹. Ich stryj Andrzej Gołuchowski to wspomniany już wyżej syn podkomorzego Rafała z jego związku z Elżbietą. Z kolei wymieniony Wincenty to syn Wincentego Pniewskiego z rodu Nałęczów²⁰. Relacja pokrewieństwa łączącego go z córkami sędziego Iwana (a wnuczkami podkomorzego Rafała), określona terminem *frater amitalis germanus*, oznacza, że jego matka była albo siostrą owego Iwana (a córką podkomorzego Rafała), albo siostrą jego żony. Zważywszy jednak, że matka Wincentego nosiła imię Barbara i że siostrę o tym imieniu miał również Iwan, za bardziej prawdopodobne należy uznać tę pierwszą możliwość.

Co do słuszności tego wniosku upewniają kolejne informacje o owych Barbarach. Barbara, żona Wincentego Pniewskiego (a matka Wincentego), w źródłach została określona jako *sororina germana* Przedpełka Mościca z Wielkiego Koźmina²¹. W 1446 r. jej teść Jan Pniewski wraz z niedzielnymi synami Piotrem i (jej mężem) Wincentym zapisali jej po 800 grzywien posagu i wiana na połowie miasta Pniewy, połowie przedmieścia w Pniewach oraz na połowach wsi Zamorze i Koninek²². Informacje te – że żona Wincentego Pniewskiego była córką siostry Przedpełka Mościca i że otrzymała posag w wysokości 800 grzywien – układają się w logiczną całość z pierwszym przekazem źródłowym o Barbarze, córce podkomorzego Rafała. Jest nim dokument wystawiony w dniu 23 VIII 1434 r. Wśród zapisanych tam zobowiązań Przedpełka Mościca z Wielkiego Koźmina na rzecz Rafała z Gołuchowa, wówczas podstolego poznańskiego, znajdujemy przyrzeczenie wypłaty 800 grzywien Rafałowi bądź jego spadkobiercom w ciągu najbliższych 12 lat. Zobowiązanie to opatrzone zastrzeżeniem: *Si virgo Barbara filia domini moreretur, extunc dominus Moszczicius debet liber esse ab octingentis marcis*²³. Wynika z niego, że ostatecznym odbiorcą tej kwoty miała być owa Barbara, skoro to jej śmierć zwalniała Przedpełka Mościca z jej wypłaty. Ten stan rzeczy najprościej wytłumaczyć, posiłkując się ówczesnymi zasadami majątkowego prawa małżeńskiego. Mianowicie dobra wnoszone przez żonę nie przypadały po jej śmierci mężowi, lecz były dziedziczone wyłącznie przez jej dzieci. W przypadku, gdy związek był bezpotomny bądź gdy dzieci zmarły, dobra posażne żony wracały do jej krewnych. I tę właśnie sytuację uwzględniał układ zawarty między Rafałem a Przedpełkiem Mościcem. Wymienione 800 grzywien to zatem posag należny żonie tego pierwszego, nieżyjącej już 23 VIII 1434 r., do wy-

¹⁹ APP, Pyzdry Gr. 5, k. 23; Pyzdry Gr. 7, k. 10; Teki Dworzaczka. Materiały historyczno-genealogiczne do dziejów szlachty wielkopolskiej XV-XX wieku, CD-ROM # 1v.1.2.0, Regesty: grodzkie ziemskie, Pyzdry cz. II, nr 401, 1985, 2059.

²⁰ Zob. SHGP III, s. 701-705 (hasło Pniewy), o Wincentym, s. 705.

²¹ APP, Pyzdry Z. 10, k. 402v (*sororina germana* Przedpełka Mościca), 404, 428v, 470, 497v (*sororina* Przedpełka Mościca), 406 (Przedpełk Mościc jako jej *avunculus germanus*), 412v (Przedpełk Mościc jako jej *avunculus*). W kilku zapiskach została ona niewątpliwie błędnie nazwana przez pisarza siostrą Przedpełka Mościca (APP, Kalisz Z. 10, k. 253; Kościan Z. 14, k. 89), on zaś jej bratem (APP, Kościan Z. 14, k. 71).

²² SHGP III, s. 702.

²³ KDW IX, nr 1374; dokument ten znany jest z wpisu do księgi ziemskiej pyzdrowskiej (APP, Pyzdry Z. 7, k. 276-276v). Zastrzeżenie zwalniające Przedpełka Mościca z wypłaty 800 grzywien zostało dopisane na marginesie karty. Wydawcy błędnie umieścili ten fragment w dalszej części dokumentu, nie wiążąc go ze wspomnianym zobowiązaniem.

płaty którego zobowiązany był Przedpełk Mościc, będący jej bratem, i który przysługiwał teraz jej córce Barbarze. Jej ewentualna śmierć oznaczała zwolnienie z tego zobowiązania. Upłynięcie terminu wypłaty 800 grzywien przypadało na 1446 r., kiedy to posag w tej samej kwocie i odpowiadające im wielkością wiano oprowaźał Barbarze, żonie swego syna, jej teść Wincenty Pniewski. Z innych źródeł wiemy, że Przedpełk Mościc 800 grzywien w posagu wydzielił innej swojej siostrze. Była nią Barbara, wydana za Świętomira z Sośnicy. W bliżej nieznanym nam czasie otrzymała ona od brata na dobrach odolanowskich zapis 800 grzywien jej posagu z tytułu jej ojcowizny i macierzyzny²⁴. Zgodnie z obserwowaną wówczas praktyką, posag o takiej samej wielkości był on zobowiązany wydzielić również innym siostrom, jeśli takowe miał.

W świetle analizy powyższych informacji źródłowych należy przyjąć jako rzecz pewną, że Barbara córka podkomorzego Rafała jest tożsąma z tegoż imienia żoną Wincentego (syna Jana) Pniewskiego, siostrzenicą Przedpełka Mościca. Tym samym jej matka, a żona Rafała, to siostra Przedpełka. Przedpełk Mościc był synem kasztelana poznańskiego (1400-1425) Mościca ze Stęszewa z rodu Łodziów. Pochodził on ze związku jego ojca z nieznaną z imienia córką wojewody poznańskiego Sędziwoja Świdwy z rodu Nałęczów²⁵. Z tego małżeństwa zrodzona została zatem również nieznaną z imienia żona podkomorzego Rafała oraz wspomniana już Barbara żona Świętomira z Sośnicy²⁶.

Związek Mościcówny z Rafałem z Gołuchowa zawarty mógł zostać najpóźniej ok. 1430 r. Zrodzona zeń Barbara, żona Wincentego Pniewskiego, w 1446 r. wydała na świat wspomnianego już syna Wincentego²⁷. Musiała zatem liczyć wówczas co najmniej ok. 15-16 lat²⁸. I chyba rzeczywiście tyle lat miała zostając matką, skoro w 1434 r. wyznaczono długi, bo aż dwunastoletni okres wypłaty 800 grzywien przez Przedpełka Mościca, niewątpliwie powiązany z potencjalnym czasem wydania jej za mąż. Niedługo po jej narodzinach jej matka zmarła. W 1433 r. w źródłach wystąpiła kolejna, trzecia już żona dziedzica z Gołuchowa.

Wpis z roków wielkich z 29 V 1433 r. informuje o poręczeniu, jakiego udzielił Przedpełkowi Mościcowi podkomorzy Rafał za żonę Małgorzatę, że ta uzna zapadły w ich sprawie wyrok. Przedmiotem sporu był najazd na jej dobra po ojcu i stryju oraz inne dobra dziedziczne, to jest połowy Czeszewa, Mikuszewa, Chlebowa oraz Raszew Wielkich i Raszew Małych²⁹. W Małgorzacie widzieć należy matkę piszą-

²⁴ Zob. APP, Kalisz Z. 17, k. 150-150v.

²⁵ A. Gąsiorowski, Mościc ze Stęszewa, w: Polski słownik biograficzny, t. XXII, 1977, s. 136; zob. też W. Brzeziński, Nieznane bliżej (dotąd) żony Mościca i Przedpełka, dziedziców Stęszewa i Koźmina z rodu Łodziów. Uzupełnienia do genealogii, w: Społeczeństwo Polski średniowiecznej, t. X, Warszawa 2004, s. 132, 135.

²⁶ A. Gąsiorowski, Mościc ze Stęszewa, s. 136, nie wymienia matki owej Barbary wśród jego żeńskiego potomstwa.

²⁷ Zapiska z 3 IV 1459 r. przekazuje, że Wincenty syn zmarłego Wincentego Pniewskiego miał wówczas 13 lat (APP, Poznań Z. 17, k. 225).

²⁸ Zob. J. Tyszkiewicz, Ludzie i przyroda w Polsce średniowiecznej, Warszawa 1983, s. 169-170, 172.

²⁹ APP, Poznań Z. 12, k. 110: *super hereditates eiusdem domine Margarethe patrimonium et patruelitatem et alia hereditaria*.

cego się potem z Czeszewa Rafała. Wymienione dobra prowadzą do rodziny dziedziców Czeszewa z rodu Zarębów. Interesujące nas jej pokolenie to trzech synowie Beniamina z Jarocina i Czeszewa, kasztelana ksiąskiego (1366-1398). Byli to Bieniak, Mikołaj i Jan³⁰. Z tej trójki najdalej zaszedł podążający drogą kariery kościelnej Mikołaj, posiadacz kanonii w kapitule katedralnej gnieźnieńskiej i krakowskiej oraz archidiaconatu w kapitule kolegiackiej w Kaliszu³¹. Był on stryjem Małgorzaty. Wymieniana jest ona jako jego synowica w zapiskach dokumentujących prowadzone przez niego sprawy przed sądem. W l. 1428-1430 Mikołaj wraz z Małgorzatą oraz Katarzyną, inną jego synowicą, prowadził spory o granice należących do nich wsi Czeszewo i Łojewo³² oraz stanowiącego ich własność Mikuszewo³³. Małgorzata uczestniczyła także w rozpoczętym w 1432 r. procesie swego stryja z Bieniakiem i Olbrachtem z Brzostkowa³⁴. Była ona córką Jana. Pojawiła się w źródłach po raz pierwszy wkrótce po śmierci ojca (zmarł między 1 III a 14 VI 1412 r.³⁵): w zapiskach z roczków z 30 VIII 1412 r. odnotowano Helenę, wdowę po Janie z Czeszewa, z córką Małgorzatą³⁶. W l. 1418-1419 wójt średzki toczył proces m. in. z Małgorzatą córką *olim* Jana z Czeszewa z tytułu rękojmi udzielonej przez jej zmarłego ojca³⁷.

W dniu 19 I 1435 r. w Poznaniu Rafał oprował swojej kolejnej żonie Elżbiecie, dziedzicze z Powiercia, 1000 grzywien szerokich groszy na wsiach Gołuchowo i Chynowo *ratione dotis alias wyana* z tytułu wniesionych przez nią dóbr ojcowskich³⁸. Pochodzenie Elżbiety, znanej dotąd jedynie z jednego dokumentu, gdzie została zresztą wymieniona tylko z imienia, nie zostało ustalone w literaturze. Jednoznacznie określa je wpis z 16 IX 1448 r. Czytamy w nim, że Rochna wdowa po zmarłym Janie z Powiercia scedowała oprawę swojego posagu na Powierciu swojej córce Elżbiecie, żonie *olim* Rafała z Gołuchowa³⁹. Wymieniony Jan z Powiercia pieczętował się herbem Łazęki. Oprócz Powiercia i Leśnicy w powiecie konińskim

³⁰ APP, Pyzdry Z. 2, k. 113v: *strenuus Benjamin castellanus Krzansky cum suis filiis, videlicet Benak, Nicolao archidiacono et Johanne*. O kasztelanie Beniaminie ostatnio obszernie R. Grygiel, Zarembowie z Jarocina w świetle źródeł archeologicznych i historycznych, Łódź 1992, s. 66-74.

³¹ M. Czyżak, Kapituła katedralna w Gnieźnie w świetle metryki z lat 1408-1448, Poznań 2003, s. 365-366.

³² APP, Pyzdry Z. 6, k. 153, 179v-180 (*dominus Nicolaus de Ceschewo canonicus Gneznesis una cum Katherina et Margaretha suis filiastis*), 270v.

³³ APP, Pyzdry Z. 6, k. 155v, 241v, 242, 248, 253v (*prefatus dominus Ceschewsky pro suis neptis alias za szynowicze*), 268, 294.

³⁴ APP, Pyzdry Z. 7, k. 31v (*domino Nicolao Czeszewsky et Margarethe filiastre sue*), 45v, 70v, 120v.

³⁵ Wybór zapisek, nr 271 (wyznaczono rok zawity Janowi i Bieniakowi w procesie z Dobrochną wdową po Filipie z Brudzewa); APP, Pyzdry Z. 2, k. 116v-117 (*Benak et Johannes pye memorie de Czeszewo*).

³⁶ APP, Pyzdry Z. 2, k. 124v: *nobilis domina Helena relictā de Cesszewo debet venire cum sua filia Margaretha* na najbliższe roczki w sporze z Mikołajem Starczynowskim o 10 grzywien kaucji poręczenia; bez wątplenia chodzi tu o wdowę po Janie, co do tego upewnia inna zapiska z 1414 r.: *Helene relicte olim Johannis de Cesszewo* (APP, Pyzdry Z. 3, k. 25v).

³⁷ APP, Pyzdry Z. 4, k. 18, 94v, 95, 128.

³⁸ APP, Poznań Gr. 1, s. 98-99.

³⁹ APP, Poznań Gr. 3, s. 33.

posiadał on również dobra w Łęczyckiem. Zmarł między 1421 a 1423 r.⁴⁰ Rochna była jego drugą żoną. Była ona córką podkomorzego inowrocławskiego Ottona z Borkowic i Niszczerw herbu Łabędź⁴¹.

Elżbieta była ich jedynym dzieckiem i spadkobierczynią części dóbr ojcowskich. Jako współwłaściciele Powiercia i Leśnicy występowali później w źródłach jej synowie⁴². Po śmierci Rafała toczyła ona odnotowany w księdze grodzkiej kaliskiej w l. 1443-1444 spór na tle majątkowym z najstarszym synem swojego męża, Iwanem⁴³. Na kartach ksiąg kaliskich Elżbietę odnajdujemy jeszcze w 1451 r. Wpis z 22 maja informuje, że stawiała się ona na odbywających się w tym dniu roczkach, aby poświadczyć – w związku z toczącym się między jej synami a ich starszymi braćmi Iwanem i Rafałem sporem o podział dóbr ojczystych – że jej najstarszy syn Jan *habet etatem et annos*. Odnotowano wówczas także, kiedy lata sprawne nabędą jej pozostali dwaj synowie. Andrzej miał je osiągnąć za 2 lata, Cherubin zaś za 5 lat⁴⁴. Wynika z tego, że ten pierwszy urodził się w 1438, a ten drugi w 1441 r. Ich starszy brat Jan, mając lata sprawne już w 1451 r., musiał przyjść na świat najpóźniej w 1436 r. W przyszłości z tej trójki braci po urząd ziemski sięgnął najmłodszy Cherubin, obejmując w dojrzałym już wieku stolnikostwo poznańskie (w źródłach notowany jest z tym tytułem w l. 1486-1507)⁴⁵, natomiast średni Andrzej uzyskał (1481) kanonię w kapitule katedralnej poznańskiej⁴⁶. Losy ich matki po 1451 r. nie są mi znane.

Przedstawiona powyżej analiza wykazała zatem istnienie czterech żon Rafała z Gołuchowa. Pierwszą z nich była Katarzyna, córka Janusza Furmana z Mchów i Niezamyśla i Jadwigi z Żerkowa, poślubiona przez Rafała najwcześniej ok. 1420 r. Była ona matką Iwana z Gołuchowa. Druga żona Rafała to nieznana z imienia córka Mościca ze Stęszewa z jego związku z córką wojewody Sędziwoja Świdwy. Z tego małżeństwa, zawartego przypuszczalnie ok. 1430 r., Rafał miał córkę Barbarę. Trzecią żoną podkomorzego była Małgorzata, córka Jana z Czeszewa, poświadczona 29 V 1433 r. Urodziła ona mężowi syna Rafała. Kolejni trzej synowie, Jan, Andrzej i Cherubin, pochodzili od czwartej żony. Została nią ok. 1434 r. Elżbieta, córka Jana z Powiercia oraz Rochny z Borkowic i Niszczerw.

W odniesieniu do małżeństw zawartych przez podkomorzego Rafała warto również pokusić się o sformułowanie pewnych spostrzeżeń dotyczących praktyki doboru małżeńskiego.

1. Jak wskazano wyżej, jego pierwsza żona Katarzyna mogła zostać wydana za niego raczej nie wcześniej niż ok. 1420 r., skoro urodzić się mogła najwcześniej w 1405 bądź 1406 r. Z kolei Rafał jako osoba samodzielnie stająca przed sądem –

⁴⁰ T. Nowak, Własność ziemska w ziemi łęczyckiej w czasach Władysława Jagiełły, Łódź 2003, s. 38.

⁴¹ Tamże; A. Supruniuk, Otoczenie księcia mazowieckiego Siemowita IV (1374-1426), Warszawa 1998, s. 223-224.

⁴² APP, Konin Gr. 2, k. 64v.

⁴³ APP, Kalisz Gr. 21, s. 6, 14, 40, 46, 48, 61; zob. też KDW X, nr 1675.

⁴⁴ APP, Kalisz Z. 11, k. 62v.

⁴⁵ Urzędnicy wielkopolscy, s. 155.

⁴⁶ P. Dembiński, Prokuratorzy poznańskiej kapituły katedralnej w latach 1428-1500, Roczniki Historyczne 69, 2003, s. 158.

a zatem mająca już co najmniej lata sprawne – wzmiankowany jest w źródłach już od 1402 r.⁴⁷ Albo zatem miał on wcześniej inną jeszcze, nieznaną nam zupełnie żonę, albo – co bardziej prawdopodobne – odłożył założenie własnej rodziny na czas osiągnięcia wieku bardziej dojrzałego. Warto zwrócić uwagę na ten przykład w związku z podniesionym ostatnio w literaturze problemem późnego zawierania w obrębie szlachty pierwszych małżeństw przez mężczyzn⁴⁸.

2. Z drugiej strony jednak, jak można sądzić po przykładzie Rafała, nie zwlekało z zawieraniem powtórnych małżeństw. O dacie śmierci jego pierwszej żony nic pewnego nie można powiedzieć, stąd też nie wiadomo, ile lat wytrwał on wówczas we wdowieństwie. Niemniej możliwość przybliżonego datowania zawarcia przezeń trzech kolejnych związków pokazuje nam stosunkowo krótkie okresy czasowe dzielące śmierć żony i ponowny ożenek.

3. Jeśli chodzi o motywację doboru żony, w przypadku wszystkich czterech małżeństw Rafała należy uznać, że największą rolę odegrały korzyści majątkowe. Pierwsza żona Katarzyna, córka kasztelana Janusza Furmana, miała otrzymać w przyszłości w spadku po matce Jadwidze z Żerkowa, dziedzicze znacznych dóbr ziemskich, należną jej część. Druga żona, nieznaną z imienia córką kasztelana Mościca ze Stęszewa, miała wnieść mu w posagu 800 grzywien wydzielonych jej jako spłata należnej jej części ojcowizny i macierzyzny. Oba te związki niosły też duży prestiż w postaci skolidowania się ze znaczącymi wiele wówczas w Wielkopolsce rodzinami Doliwów z Dębna i Niezamyśla oraz Zarębów z Królikowa w pierwszym przypadku, a rodzinami Łodziów ze Stęszewa i Nałęczów z Szamotuł w drugim. Kolejne dwa małżeństwa, chociaż mniej prestiżowe, były równie, jeśli nie bardziej, korzystne pod względem majątkowym. Trzecia żona Małgorzata, córka Jana z Czeszewa, to już w momencie zamążpójścia jedyna spadkobierczyni dóbr ziemskich po ojcu i w przyszłości także odpowiedniej części dóbr jej stryja, pozostającego w stanie duchownym Mikołaja. Ostatnia, czwarta żona Elżbieta z Powiercia, to również dziedziczka dóbr ojcowskich.

4. Związki małżeńskie zawarte przez Rafała z Gołuchowa dostarczają również przykładu, że do kojarzenia określonych koligacji dochodziło na gruncie istniejących związków rodzinnych. Rafał, skolidowany z Przedpełkiem Mościcem ze Stęszewa i Koźmina Wielkiego poprzez małżeństwo z jego siostrą, po jej śmierci poślubił siostrę stryjeczną pierwszej żony tego Przedpełka Mościca. Ten ostatni z kolei po śmierci swojej żony powtórnie ożenił się z wdową po bracie Rafała, Janie Gołym ze Strzałkowa.

⁴⁷ Kaliska 1, nr 687, por. też nr 2166.

⁴⁸ Por. uwagi A. Szymczakowej, Stan badań nad rodziną szlachecką późnego średniowiecza, w: *Genealogia – stan i perspektywy badań nad społeczeństwem Polski średniowiecznej na tle porównawczym*, Toruń 2003, s. 85-86.

**Die ehelichen Beziehungen
von Rafał von Gołuchów aus dem Geschlecht Wieniawa
(erste Hälfte des 15. Jahrhunderts)**

Zusammenfassung

In dem Artikel wurden die Ergebnisse der genealogischen Forschungen der ehelichen Beziehungen von Rafał von Gołuchów präsentiert; Rafał war Posener Truchsess, später Unterkämmerer von Kalisch, Repräsentant der grosspolnischen Mächtigen in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts. In der Literatur wurde bisher angenommen, dass er drei Ehen geschlossen hätte, und dass die Abstammung der zweiten und dritten Ehefrau völlig unbekannt sei. Die Durchführung einer breitangelgten Archivrecherche und sorgfältige Analyse des erworbenen Quellenmaterials erlaubten die Zahl der geschlossenen Ehen auf vier zu erweitern, sowie die Herkunft aller Ehefrauen näher zu bestimmen. Die erste von ihnen, Katarzyna, war Tochter des Meseritzer Kastellans Janusz Furman von Mchy und Niezamyśl (Wappen Doliwa); die zweite Ehefrau – der Name bleibt unbekannt – war Tochter des Posener Kastellans Mościc von Stęszew (Wappen Łodzia), die dritte, Małgorzata, war Tochter von Jan von Czeszew (Wappen Zaręba), die vierte, Elżbieta, war Tochter von Jan von Powiercie (Wappen Łazęki). Seine erste Ehe hat Rafał bereits im reifen Alter (über 30 Jahre) geschlossen. Die nächsten Ehen hat er verhältnismässig schnell nach dem Tode seiner Ehefrauen eingegangen. Bei der Wahl der Lebensgefährtinnen spielten die Vermögensfragen eine entscheidende Rolle: drei von seinen Ehefrauen galten als Erbinnen der Landgüter, eine hat eine hohe Mitgift im Bargeld (Abzahlung der väterlichen und mütterlichen Erbe) eingebracht. Die untersuchten Beziehungen wurden im Kreis der bestehenden Verwandtschaften vermittelt.

Übersetzt von Olgierd Kiec